

Министерство образования и науки Республики Тыва
Управление образование муниципального района "Улуг-Хемский район"

МБОУ СОШ № 1 Шагонар Республики Тыва

РАССМОТРЕНО

на заседании ШМО

Маадыр-оол А.А.

 Маадыр-оол А.А.

от "29" августа 2023 г.

СОГЛАСОВАНО

Заместитель директора по УВР

Балчинмай С.Б.

 Балчинмай С.Б.

от "30" августа 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО

И.о. директора школы

Данжаловой Л.Б.

 Данжалова Л.Б.

Приказ № 380

от "30" августа 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
(ID 4906177)

учебного предмета

«Литературлуг номчулга»

для 2 класса начального общего образования
на 2023-2024 учебный год

Составители: ШМО учителей 2 классов

Шагонар 2023

Министерство образования и науки Республики Тыва
Управление образование муниципального района "Улуг-Хемский район"
МБОУ СОШ № 1 Шагонар Республики Тыва

РАССМОТРЕНО
на заседании ШМО
Маадыр-оол А.А

_____ Маадыр
-оол А.А

от "29" августа 2023 г.

СОГЛАСОВАНО
Заместитель директора по УВР
Балчинмай С.Б.

_____ Балчинмай С.Б.

от "30" августа 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО
И.о директора школы
Данжаловой Л.Б.

_____ Данжалова Л.Б.

Приказ № 380

от "30" августа 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
(ID 4906177)

учебного предмета
«Литературлуг номчулга»
для 2 класса начального общего образования
на 2023-2024 учебный год

Составитель: Лагбы Саида Бегзиевна
учитель начальных классов

Шагонар 2023

«Литературлуг номчулга» кичээлдэринин календарь-темалыг планнаашкыны

2 класс

№	Кичээлдин темазы	Шагы	П л а н	Факт
Экии, Литературлуг номчулга! (3ш)				
1	С Маршак. Календарнын бирги хуну	1	05.09	
2	С.Сарыг-оол Ном	1	07.09	
3	К Ондар. Ужук дою.	1	12.09	
Өөренип өөрөн (6ш)				
4	Ч. Кара-Куске. Арыг-с илиг, чараш бижиир	1	14.09	
5	С. Сарыг-оол. Оореникчээ.	1	19.09	
6	С. Маршак. Школачы билип алзын	1	21.09	
7	К-Э. Кудажы. Ногаан, кок болгаш кызыл карандаштар	1	26.09	
8	С.Баруздин. Берге бодалга.	1	28.09	
9	Бистин проективис «Эртем чокта – эртен база дун»	1	03.10	
Чылдын уелери. Тодуг-догаа кузумейни (4ш)				
10	Б.Ховенмей. Куску хову.	1	05.10	
11	Г. Скребицкий Кус Экскурсия «Кустун демдектери».	1	10.10	
12	В.Бианки. Сыйтылаа куске.	1	12.10	
13	Кл. д. н. «Экии, кус!»	1	17.10	
Улустун аас чогаалы. Тоолдар (9 ш).				
14	Тыва улустун тоолу. Дилги биле Ала-Сааскан.	1	19.10	
15	Тыва улустун тоолу. Инек-Сокпа	1	24.10	
16	Хунажык анай.	1	26.10	
17	Тыва тоолдар. Чаан биле Куске. Ийи куске.	1	07.11	
18	Авторлуг тоолдар С. Пюрбю. Бора-Шиижек. (узунду	1	09.11	
19	А. Шоюн. Селбер койгунак.	1	14.11	
20	К. Чуковский Ыылааш-Сээк	1	16.11	
21	Г. Скребицкий Коданнын аян-чоруу.	1	21.11	

22	Кл. д. н. Тыва улустун аас чогаалы	1	23.11	
Чылдын уелери. Аккыр харлыг кыжым (5ш).				
23	Ч/с Чурукка чугаа «Тожуда кыш» Е.Танова. Кышкы ыржыгаш.	1	28.11	
24	К.Ондар Харжыгаш. Шулук деп чул?	1	30.11	
25	Ч.Ондар. Чаа чылдын йорээли.	1	05.12	
26	С.Михалков. Чаа чылда.	1	07.12	
27	Кл. д. н. «Кыш дугайында шулуктер, тывызыктар, улегер домактар»	1	12.12	
Тос чузун малымайны (5ш)				
28	С Сарыг-оол Бызаа. Бодаган. Кулун. (бода малдар толдери)	1	14.12	
29	С.Сарыг-оол. Халбынмай.	1	19.12	
30	Кл. д. н. С. Сарыг-оол. Анай; К-Э. Кудажы Анайжыгаш; Ч. Кара-Куске Анайларым.	1	21.12	
31	Ю. Кюнзегеш. Узер хуна.	1	26.12	
32	Бистин проективис «Тос чузун малымайны»	1	28.12	
Арыг-шевер – кадыкшылдын ундезини (3ш)				
33	Л. Чадамба. Арыг-шевер.	1	09.01	
34	К Чуковский. Чунар херек.	1	11.01	
35	Н.Носов. Былчак хавактыг Федя.	1	16.01	
Улус аразында ие караа чымчак (2ш)				
36	Л. Чадамба. Март сези	1	18.09	
37	А. Даржай Ава	1	23.01	
Чылдын уелери. Хоглуг чазым (4ш)				
38	С. Сарыг-оол Чаагай час	1	25.01	
39	С Пюрбю Час келди. В. Бианки БЯштарнын байырлалы	1	30.01	

40	В. Бианки Уш час.	1	01.02	
41	Кл. д. н. «Час дугайында шулуктер, тывызыктар, улегер домактар»	1	06.02	
Улустун аас чогаалынын биче жанрлары (6ш)				
42	Тывызыым – дытта,...	1	08.02	
43	А. Шоюн Бодалгалыг тывызыктар	1	13.02	
44	О Сувакпит Тывар сен бе? Л. Чадамба Кым-дыр мен?	1	15.02	
45	Когудуглер	1	20.02	
46	Уругларнын ырлары	1	22.02	
47	Бистин проективис «Тывызыктарда болгаш улегер домактарда саннар»	1	27.02	
Бистин бичии оннуктеривис (5 ш)				
48	Ю. Кюнзегеш Койгунак	1	29.02	
49	А. Пушкин Кушкаш	1	05.03	
50	Кл. д. н. «Бистин бичии оннуктеривис»	1	07.03	
51	М.Пришвин. Чараа-чечен.	1	12.03	
52	М.Пришвин. Дилгинин чеми	1	14.03	
Тоогу болгаш тоолчургу чугаалар (2ш)				
53	Тоогу чугаа. Мечи сылдыс.	1	19.03	
54	Тоолчургу чугаа. Инек буурээ.	1	21.03	
Эштигде хоглуг, эптигде куштуг (3ш)				
55	И. Крылов. Куу, Рак болгаш Шортан. (Басня)	1	02.04	
56	Л.Толстойнуу-биле. Адазы болгаш оолдары. (Басня.)	1	04.04	
57	О. Сувакпит. Айбаангы. (Басня)	1	09.04	
Ойнаксанчыг оюннарым (2 ш)				
58	К.Ондар. Ойнап чору. Матпаадыр.	1	11.04	
59	Кл. д. н. «Тыва улустун оюннары»	1	16.04	
Кижиге болуру чажындан (2ш)				
60	Е.Танова. Хоокуй хокпештер ужун мегелепкеним.	1	18.04	

61	А. Гайдар. Тимур болгаш оон командазы	1	23.04	
<i>Оске чоннарнын аас чогаалы (2ш)</i>				
62	Узбек улустун тоолу. Эн эки белек	1	25.04	
63	Татар улустун тоолу. Уш угбашкы	1	30.04	
<i>Чонум чаагай езу-чанчылдары (1ш)</i>				
64	О.Сагаан-оол. Анчынын чугаазы	1	02.05	
<i>Чылдын уелери. Чараш чайым (4ш)</i>				
65	З. Кечил-оол Чечектерим	1	07.05	
66	Кл. д. н. «Аннар чайын»	1	14.05	
67	Бистин проективис «Чайгы дыштанылга»	1	15.05	
68	Катаптаашкын кичээл	1	21.05	

Класстан дашкаар номчулга – 8ш

Кичээл-проектилер – 4ш

«Литературлуг номчулга» деп эртемнин кезектерлиг тургузуу

№	Кезектеринин аттары	Шак саны	
1	Экии, Литературлуг номчулга!	3ш	-Литературлуг номчулга ному-биле, оон тускай демдеглелдери-биле таныжары;
2	Өөренип өөрөн	6ш	-Литературлуг номчулга деп эртемнин кол утказын, ажыктыын билири; -Созуглелдин темазын, кол бодалын айтырыглар дузазы-биле тодарадып билири; -Шулукту, чечен чугааны, тоожуну, шиини бижиپ турар кижини автор дээрин билири;
3	Чылдын уелери. Тодуг-догаа кузумейни	4ш	-Созуглелди шын, рольдап номчуп билири; -Домакка состерни бот-боттарындан адырбайн, утка талазы-биле аразында холбаалыг номчууру;
4	Улустун аас чогаалы. Тоолдар	9ш	
5	Тос чузун малымайны	5ш	-созуглелде чугула утка илередир состу ун-биле (бедидип, чавызадып тургаш) ылгап билири; -медээ, айтырыг, кыйгырыг демдектерин барымдаалап, домактарнын аянын ун- биле дамчыдып билири;
6	Чылдын уелери. Аккыр харлыг кыжым	5ш	-Аянныг номчуурунга белеткенир талазы-биле бот онаалганы башкыдан алгаш, улуг эвес созуглелди иштинде медреселдиг номчуп билири;
7	Арыг-шевер – кадыкшылдын ундезини	3ш	
8	Улустун аас чогаалынын биче жанрлары	2ш	-номчаан чуулунге хамаарыштыр айтырыгларга харыы берип, утказын чугаалап, кол бодалды илередип билири;
9	Тоогу болгаш тоолчургу чугаалар	6ш	-чогаалдын киржикчилеринин кылып турар чуулдеринин унелеп, чылдагаанын тайылбырлап шыдаптары; -чогаалдын киржикчилеринин кылып турар чуулдеринин унелеп, чылдагаанын тайылбырлап шыдаптары;
10	Улус аразында ие караа чымчак	2ш	Проект деп чул? Ону канчаар кылырыл? Проектинин планын, сорулгазын шын тургузуп билири. Башкынын удуртулгазы-биле чогаадыкчы ажылдап билири. Болукке ажылдап, ажылды сайгарып, дузалажып билири.
11	Чылдын уелери. Хоглуг чазым	4ш	-созуглелди боттарындан состери-биле катаптап чугаалаары;

12	Бистин бичии оннуктеривис	5ш	Номда бердинген айтырыглар болгаш онаалгаларны номчаан чуулунге хамаарыштыр ажыглап билири: номчаан созуглелинин адын номнун допчузундан тып шыдаары;
13	Эштигде хоглуг, эптигде куштуг	3ш	
14	Ойнаксанчыг оюннарым	2 ш	-Долгандыр турар хурээлелди хайгаарап, бойдустун уелеринин оскерилгелерин хайгаарап, эскерип билири, оон дугайында улуг эвес чугаа тургузуп билири;
15	Кижиге болуру чажындан	2ш	
16	Оске чоннарнын аас чогаалы	2ш	
17	Чонум чаагай езу-чанчылдары	1ш	
18	Чылдын уелери. Чараш чайым	4ш	
	Шупту :		68 ш

1. Тайылбыр бижик

«Литературлуг номчулга» деп эртемнің чижек программазын тыва эге школаның 2 – 4 класстарына ук эртемни өөредип тура, ажыглаары-биле тургускан. Номнун автору: **Л. С. Кара-оол**. Ук номну Тыва Республиканын ооредилге болгаш эртем яамызы сумелээн.

Национал (тыва) эге школага «Литературлуг номчулга» деп эртемнің чижек программазын Эге ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартына даянып тургускан.

Федералдыг күрүне стандартындан ушта бижилге:

Литературное чтение на родном языке¹:

1) понимание литературы как явления национальной и мировой культуры, средства сохранения и передачи нравственных ценностей и традиций;

2) осознание значимости чтения для личного развития;

3) формирование представлений о мире, российской истории и культуре, первоначальных этических представлений, понятий о добре и зле, нравственности; успешности обучения по всем учебным предметам; формирование потребности в систематическом чтении;

4) понимание роли чтения, использование разных видов чтения (ознакомительное, изучающее, выборочное, поисковое); умение осознанно воспринимать и оценивать содержание и специфику различных текстов, участвовать в их обсуждении, давать и обосновывать нравственную оценку поступков героев;

5) достижение необходимого для продолжения образования уровня читательской компетентности, общего речевого развития, т.е. овладение техникой чтения вслух и проучебных текстов с использованием элементарных литературоведческих понятий;

6) умение самостоятельно выбирать интересующую литературу; пользоваться справочными источниками для понимания и получения дополнительной информации.

Ук программаны эге класс өөреникчилериниң назы-хар аайы-биле онзагайларын база эртемнер аразында харылзааларын барымдаалап, ниити өөредилгениң күрүне стандартында киирген чогаалдарны улам тодарадыр (албан өөредир чогаалдар, немелде номчуур чогаалдар) сорулгалыг тургускан.

2. «Литературлуг номчулга» деп эртемнің өөредилге планында туружу

2-ден 4-ку класска чедир «Литературлуг номчулга» деп эртемни өөредири-биле класстар аайы-биле неделяда 2 шакты берип турар, ниитизи-биле — 204 шак, а бир өөредилге чылында — 68 шак.

3. Программаның кол тургузуу

Чижек программа беш кезектиг:

Тайылбыр бижикте «Төрээн чугаа» деп эртемнің ниити характеристиказы база ук эртемни өөредириниң сорулгалары болгаш угланышкыннарын айтып, өөредилге планында туружун тодараткан.

Кол кезээнде (программа) күрүне стандартында киирген чогаалдарның класстар аайы-биле хуваалдазын кылган. Ук чүүлдү кылырда, эге школаның башкыларының арга-сүмезин ап, стандартта киирген чогаалдарны, катаптаашкын болдурбазы-биле, эге школаның амгы үеде өөредип турар «Төрээн чугаа» база номчулга номнарында чогаалдар-биле, ол ышкаш ясли-садтың номчулга номнарында чогаалдар-биле шүүштүргөн.

Үшкү кезээнде эге школаның доозукчусунун белеткелинге негелделерни тодараткан.

Дөрткү кезээнде тыва эге школаның өөреникчизиниң бодунун номчуур чогаалдарының даңзыын кылган.

Беши кезээнде 2-4 класстарга «Төрээн чугаа» деп эртемнинн материал-техниктиг хандырылгазынын талазы-биле сумелерни киирген.

4. «Литературлуг номчулга» деп эртемнің ниити характеристиказы

Эге школага «Төрээн чугаа» деп эртем өөреникчини чогаалга чаңгыс аай болгаш үзүктелиишкин чок өөредириниң бир кезээ болур.

Эге класс өөреникчилеринин ук эртемни өөренип тура, амыдыралчы дуржулгазы байлак эвес болганындан чечен чогаалды сөстүн уран чүүлү деп шингээди алыры онзагай.

Баштайгы үе-чадада уругларнын чедишкенин өөренип болгаш сайзыраарынын кол байдалын чедип алыры-биле номчуттунар чаңчылын хевирлээри чугула. Оон ужу номчулгага сундулуг уругну белеткээринин элээн каш угланышкыннары бар: тыва чечен чогаалдын сөзүглелдерин номчуур чаңчылдарын хевирлээр болгаш сайзырадыры; чогаалдын утказын шингээди алыры-биле практиктиг билиин сайзырадыры; чечен чогаалдын эң бөдүүн билиглери- биле уругларны чепсеглээри; долгандырып турар хүрээлел, мөзү-шынар база эстетиктиг үнелелдер дугайында билиин хевирлээри.

«Төрээн чугаа» кичээлдеринин, өске эртемнерге бодаарга, бир тускай чүүлү — кичээл бүрүзүнге чогаалдын жанр болгаш утказындан хамаарылга чок өөреникчилернин дыл-домаа база ниити кижизидилгезинче кичээнгеи угландыраы: сөзүглел бүрүзүн уругнун аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырындан аңгыда, мөзү-бүдүш талазы-биле-шынарларын хевирлээр сорулгалыг ажыглаар.

Ук эртемни өөредип тура, эртемнер болгаш культуралар аразында харылзааны тургузар, ынчангаш орус база өске чоннарнын аас чогаалы, чечен чогаалы, хүрээлел, уран чурулга, күш-ажыл кичээлдерин- биле холбаары көрдүнүп турар.

Эге школага «Төрээн чугаа» деп эртемни өөредиринин кол сорулгазы — төрээн дылынга медреселдиг, шын база аянын номчуп билир кылдыр чаңчыктырарда, тыва дылында бижиттинген өөредилге, эртем-нептергей база чечен чогаал сөзүглелдеринин утказын шингээди, угаап бодаар чаңчылдарын оттуруп сайзыратпышаан, бот-номчулга дуржулгазынга даянып, номчукчу болур бүрүн эргезин хевирлээр.

Ук сорулганы боттандыраы-биле дараазында айтырыгларны шиитпирлээр:

- төрээн дылынга чугаа ажыл-чорудулгазынын бүгү хевирлерин (дыңнаары, номчууру, чугаалаары, бижиири) сайзыратпышаан, өске кижилер-биле харылзаа тудуп билир кылдыр чаңчыктырар;
- тыва чечен сөстү эстетиктиг шингээди алырынга белеткеп, төрээн дылынга номчуттунар сонуургалын оттуруп сайзырадыр;
- тыва чечен чогаалдын сөзүглелдери-биле ажылдап билир кылдыр чепсеглээр сорулгалыг эге практиктиг билиглерни бээр;
- чаңгыс ол-ла темага бижиттинген тыва болгаш өске чоннарнын чогаалдарын деңнеп, дөмей болгаш ылгалдыг чүүлдерин тодарадып билир кылдыр чаңчыктырар;
- уругларнын номчаан чогаалдарынга даянып, оларнын мөзү-бүдүжүн хевирлеп тура, эки-багай, буянын-бак деп чүүлдер дугайында билиглерин сайзырадыр, төрээн чону база өске аймак кижилер чурттап турар чурту дээш чоргааралын оттуруп, Тыва болгаш Россиянын чоннарынын культура база чечен чогаалын хүндүлөп билир кылдыр кижизитпишаан, өөреникчинин мөзү-эстетиктиг дуржулгазын байыдар.

5. Эртемни өөредиринин кол угланышкыннары

«Литературлук номчулга» деп эртемни эге школаның 2—4 класстарынга өөредирин барымдаалаан ийи кол угланышкын бар:

- 1) чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазынын хевирлери;
- 2) уругларнын номчукчу ажыл-чорудулгазы.

1). Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазынын хевирлери

Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазын хевирлери деп кезээнде тыва дыл болгаш төрээн чугаа кичээлдеринге ажыглаттынып турар хевирлернин өөредилгеге кол ужу-утказын илереткен:

Дыңнаары (аудирование). Чечен чогаалдын янзы-бүрү жанрларын дыңнап тургаш, шингээдири. Дыңнаан чогаалын кол утказын билири, кол болуушкуннарны айтып билири, болуушкуннун сайзырап келгенин дес-дараалаштыраы; чогаалдын кол утказы; дыңнаан чогаалында логиктиг харылзааларны тургузары. Дыңнаан чогаалынга хамаарыштыр сеткил-сагыш хайнышкынныг бодалды илередири.

Номчууру. Хемчээли болгаш жанрының аайы-биле ытаарымчалыг чогаалдарны медреселдиг номчууру. Номчулганың сорулгазын угаап билири. **Номчуурунун аргазвы:** бүдүн сөстөп номчуур. **Шын номчууру:** чогаал номчулганың негелделерин сагывышаан, танывазы сөзүглелди чазыг чок номчууру. **Номчуурунун дүргени:** сөзүглелдин утказын медреселдиг, илдик чок номчуур темпини уругга тургузары. Номчуурунун дүргенин чоорту улгаттылары. Сорулгазын барымдаалап, **номчуурунун хевирин** шилири: ыткыр азы иштинде номчууру. **Аянның номчулга:** сөзүглелдин утказынга дүүштүр орфоэпияның база интонацияның негелделерин сагып, аянның номчууру. Эге школага аянның номчулгага алган билиглери кол ниити болгаш ортумак долу школаларга чечен чогаалды чедишкинниг шингээди алырынга улуг ужур-дузалыг.

«Чугаалаары» болгаш «Бижири» деп кезектер аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынга дузалаар.

Чугаалаары (аас чугааның культуразы). **Монолог** — аас- биле чугаа илередириниң хевир. Чугааның хевирлери: тоожуушкун, тодарадып чугаалаары, угаап бодаары. Монологка чугааның уран чечен аргаларын ажыглаары (синоним, антонимнер, деңнелге, эпитет). Улуг эвес монолог чугааны тургузары: чогаал дугайында бодунуң бодалы (маадырлары, болуушкуннар); план аайы-биле сөзүглелди аас- биле чугаалаары; угаап бодаан болгаш тодараткан элементилерни ажыглап, тоожаан аянның аас- биле чогаадыг тургузары. **Орус** болгаш төрөөн чогаалында маадырларны деңнээри (портред, ажил-херектери).

Шүлүк чогаалының уран номчулгасы (шээжи-биле номчулга).

Диалог чугаа, ооң онзагайлары. Чугаалажып турар кижиниң чугаазын дыннап база үнелеп билири. **Өске** бодалды үзе кирбейн дыңнааш, бүзүренич болгаш барымдаалыг харыыны бээри. Өске культураның төлээлекчизи-биле чугаалажып тургаш, чугаа этикединиң дөмей болгаш ылгалдыг чүүлдерин сагып, чугаалажып билири. Чогаалды сайгарып турда, диалогка киржири. Дыңнаан (номчаан) чүүлүңге бодунуң хамаарылгазын илередири: бодалын сөзүглелди ажыглап тургаш, бадыйткаары. Айтырыг салып билири, номчаан чүүлүнүң утказынга хамаарыштыр айтырыгларга харыылап билири. Сөзүглелди кезектерге чарып, план тургузары. Сөзүглелди эдерти чугаалаары: кыска, долу, шилилгелиг.

Бижири (бижимел чугааның культуразы). Бижимел чугааның негелделери. Бижимел чугааның утказының айыткан темага дүүшкээ. Чогаалга хамаарыштыр берген айтырыглар аайы-биле кыска бижимел чугаа тургузары.

Чоорту эдертиглер, кыска чогаадыглар (хостуг, тема аайы- биле, чурук-биле; тоожуушкун, тодарадып бижири, угаап бодаар) бижири.

Өөредилге болгаш эртем-нептергей сөзүглелдер-биле ажыл. Өөредилге болгаш эртем-нептергей сөзүглелдер дугайында ниити билиг. Төрөөн дылынга өөредилге болгаш эртем-нептергей сөзүглелдерни шингээди алыры. Өөредилге болгаш эртем-нептергей сөзүглелдерни медээ (информация) алырының үндезини деп билип алыры. Өөредилге болгаш эртем-нептергей сөзүглелдерниң кол утказын, дылының уран-чечен аргаларын илередири. Сөзүглелди уткалыг кезектерге чарып, кезек бүрүзүнүң темазын тодараткаш, ат бээри. Сөзүглелде кол сөстөрни аңгылаары, сөзүглелди катап тургузар ажылдың планын тургузары. Тыва дылдың сөстери, сөс каттыжыышкыннары болгаш домактарын орус дылче очулдуруп билири.

Чечен чогаалдың сөзүглелдери-биле ажыл.

Чечен чогаалдың сөзүглелин өске хевирлеринден ылгап билири.

Сөзүглелдин адының утказы-биле дүгжүп турарын тодарадып билири. Аянның номчуурунун бүгү аргаларын ажыглап, чечен чогаалдың сөзүглелиниң утказын эдерти чугаалаары (допчу, кыска, шилилгелиг). Чечен чогаалдың сөзүглелиниң жанрын, кол утказын, сюжедин, композициязының элементилерин тодарадыры. Сөзүглелди уткалыг кезектерге чарып, темазын тодараткаш, кол сөстери болгаш уран овор-хевирлерин тодарадыры. Сөзүглелдин планын ат домактары, айтырыг домактары азы тодаргай бодал хевирлиг тургускаш, кезек бүрүзүңге ат берип билири. Маадырларның

характеристиказын кылган ажил-херектеринге, өске маадырларның чугаазы азы авторнун характеристиказынга даянып, тургузуп билири, оларның мөзү-будуш талазы-биле шынарларын тодарадып билири. Маадырларның кылган херектеринин чылдагааннарын үнелеп билири болгаш бодунуң хамаарылгазын илередири. Персонажтың характеристиказын тургузарда, портрет, интерьерниң ужур-утказы. Маадырларның ажил-херектерин чугаалап турар чүүлдери-биле деңнээри. Персонажтың чугаазы база авторнун сөзү.

Сөзүглелде уран-чечен аргаларны тодарадып билири (уран овор-хевир, эпитет, деннелге, метафора, гипербола), оларнын кандыг сорулгалыг ажыглаттынганын тодарадыры. Бойдус чурумалы, оон чечен чугааның сөзүглелинге ужур- утказы. Дөмей темалыг төрөөн чогаалының сөзүглелин орус чогаалдың сөзүглели-биле деңнеп, оларның дөмей база ылгалдыг чүүлдерин, дылының уран аргаларын деңнээри. Сөзүглелге таарыштыр чураан чуруктарга чугаа тургузары.

Чечен чогаалдың билиглери. Чечен чогаалдың үлегерлерин номчуп, сайгарып турда, таваржы берген литературлуг билиглери өөреникчилерге тайылбырлаары.

Проза болгаш шүлүк чогаалы, оларны ылгап билири. Башкының удуртулгазы-биле сөзүглелден дараазында литературлуг билиглери тып билири: уран овор-хевир, жанр (аас чогаалдың биче хевирлери, улустуң тоолу, авторлуг тоол, басня, чечен чугаа, тоожу, шүлүк). Сюжет, тема, чогаалдың тургузуу (композиция), кол утказы, кол бодалы, маадыр (персонаж), портрет, бойдус чурумалы, интерьер, синоним, антонимнер, эпитет, деңнелге, гипербола, диригжидилге, ритм, рифма. Очулга.

Өөреникчилерниң ажил-чорудулгазының хевирлери.

Аянынг номчулга. Роль аайы-биле номчулга. Калбак чогаалдың үзүндүзүн ойнап көргүзери. Номчаан чогаалынга даянып, бодунуң сөзүглелин тургузары. Сөс-биле чурулга. Эдертиг. Кыска чогаалдыг. Тыва дылдан орус дылче, орус дылдан тыва дылче сөстер, сөс каттыжыышкыннары база домактарны очулдуары. Тыва-орус чоннарның аас чогаалында дөмей тывызыктар, үлегер домактар, чечен сөстерниң чижектерин тывары. Бодунуң тоолдары, үлегер домактарын чогаадып тургузары. Тыва-орус чогаалдарны деңнеп, оларда дөмей болгаш ылгалдыг чуулдерни тодарадыры.

Библиографтыг культура. Сүмелзэн данзыдан херек номун шилип билири. Номнун авторун, каасталгазын кылган чурукчусун айтып, допчусу база номнун утказының дугайында кыска тайылбырын (аннотация) тып билири.

Номда чуруктарны чогаалдың тодаргай эпизоду-биле холбап билири.

«Төрөөн чугаа» деп эртемге сайгарар сөзүглелдерниң кол темалары. «Төрөөн чугаа» номун тургузуп тургаш, темаларны берип кааны езугаар өөредери албан эвес, авторлар боттарының сүмелерин кирип, өскертип болур.

Тыва улустуң аас чогаалы. Орус база өске чоннарның аас чогаалы. Тоолдар (дириг амытаннар дугайында, хуулгаазын, анаа тоолдар, дистинчек). Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар. Аас чогаалының биче жанрлары: тывызыктар, дүрген-чугаалар, узун тыныш, көгүдүглер, үлегер домактар, улустуң ырлары, оюн үдзүн чугаалар дээш оон-даа өске. Авторлуг тоолдар.

Темалыг бөлүктөр: Тыва дылым. Өөренип өөрөн. Чылдың үелери. Кижини — бойдустуң төлү. Бистин бичии өңүктөривис. Төөгү билбес — төөрээр, төрөл билбес — түрээр. Кайгамчыктыг чашкы үем. Ажылга ынактың алдары бедик. Тыва - кайгамчыктыг оран. Тыва чоннун чаагай чаңылдары болгаш ужурлары. Байырланчыг байырлалдар.

2). Уругларның номчукчу ажил-чорудулгазы

«Уругларның номчукчу ажил-чорудулгазы» деп кеззэнге өөреникчилерниң номчуур чогаалдарының шилилге принциптерин боттандыар. Оларның иштинде кол принцип — сонуургал, дыл, тема база көдүргөн айтырыгларының аайы-биле билдингир болуру. Эге школаның өөреникчилеринин номчуур ужурлуг чогаалдарын тодарадып тура, жанр аайы-биле чүүл-буру болгаш кижизидикчи ужур-уткалыг болурун сагаан. Номчуур ужурлуг чогаалдарны тодарадып тура, тыва

болгаш өске чоннарның аас чогаалының үлегерлерин, тыва база орус уруглар чогаалының фондусун тургузуп турар чогаалдарны киирген.

Номчулга

Бирги класска класстан дашкаар чорудар кичээлдерниң *сорулгалары*:

1. Уругларны школа-биле болгаш школачы амыдырал-биле таныштырар болгаш өске-даа ажылдакчыларны танып, оларның ажылын хүндүлөп билиринге чаңчыктырары.

2. Бодун төлөптиг ап билири. Бодунуң болгаш өскениң үезин үнелээри. Каржы болбас, эвилен-ээлдек болуру.

3. Улуг улусту хүндүлөп, бичии кижилерни кээргеп, чаптап билири. Хире-шаа-биле дузазын чедирип, ачы-буянныг, биче сеткилдиг болурун хевирлээр.

4. Школанын хөй-ниити ажылынга ак-сеткилдиг киржири. Эш-өөрү-биле эп-найыралдыг, дузааргак болуру. Сагылга-чурумга хамаарышкан мораль-этиктиг билиглерни сагып билиринге чаңчыктырар.

5. Төрээн чурту - Тывазынга, Россияга ынаа болгаш чоргааралы. Ооң бойдузунга, дириг амытаннарынга, үнүштеринге, арга-арыынга сагыш-човангыр, хумагалыг хамааралгазы болгаш сагыыр ужурлары.

6. Уругларга номну үнелеп, «Ном – билиглерниң үндезини» деп угаадыгны билиндирер.

Уругларның делегей көрүүшкүнүн, номга сонуургалын бедидер. Номчулга – амыдыралдың бир кол негелдези кылдыр билиндирип, номчуурунга чаңчыктырып, библиотека-биле харылзаазын быжыглаар

Өөреникчилерниң номчулга талазы-биле алган билиглеринге, мергежилдеринге, чаңчылдарынга кол негелделер

Өөреникчилерниң кол мергежилдери болгаш чаңчылдары: сөстөрде үннерни ылгап, оларның туружун тодарадып билир; ажык, ажык эвес үннерни болгаш үжүктөрни, кыска, узун ажык үннерни болгаш үжүктөрни бот-боттарындан ылгап билири; домактарның болгаш сөстөрниң анализ-синтезтиг сайгарылгазын кылып, домактардан сөстөрни ылгап тывар; улуг болгаш биче үжүктөрни шын, чараш, тода бижип билир; бижимел болгаш парламал шрифт-биле бижиттинген сөстөрни, домактарны иштинде слогтап адап ора, шын дүжүрүп бижип; адаары болгаш бижири дүүшкөк 3—4 берге эвес сөстен тургустунган домактарны адап бээрге, үжүктөр кагбайн шын бижири; домак эгезинге улуг үжүктү бижири; сөөлүнге улуг секти салыры.

Нарын эвес сөстөрни слогтавайн чүгүртү номчуп, оларның шын, медреселдиг, аянныг болурун сагыры; сөстөрни тода адавышаан, домак сөөлүге интонацияны, домактар аразынга паузаны кылыр; башкының номчаан азы чугаалаан чүүлүн кичээнгейлиг дыңнаар болгаш утказын сактып алыр; номчаан чүүлүнге хамаарышкан айтырыгларны харыылаары болгаш башкының дузазы-биле оон, кол утказын илередири; ону кезектерге чарары; сөзүглелди иштинде номчааш, утказын билип алган шаа-биле чугаалап шыдаар; номчаан номнарының адын, авторун шын адап билир; доктаадып алган шүлүктөрүн аянныг чугаалап билир; номчулганың негелделерин болгаш шынарларын шын сагывышаан, номчуурунун, темпизин дүргедидип шыдаары; чыл төнчүзүнде номчуурунун, дүргени 1 минутада 35-55 хире сөс; сюжеттиг чуруктар-биле харылзаалыг чугаа тургузары.

Номчаан номнарының авторун, адын шын сактып ап, 5—8 хире биче хемчээлдиг шүлүктөрни шээжи-биле аянныг чугаалап билир.

Бижик демдектерин (. ! ?) барымдаалап домактарны шын номчууру; оларның аразынга үн доктаашкынын кылып билир.

Сюжеттиг болгаш темалыг чуруктарны көрүп тургаш, 3—4 домактан тургустунган харылзаалыг аас-даа, бижимел- даа чугааны тургузуп билир.

Долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус-биле таныжылганың түңнелинде өөреникчилер дараазында кол-кол билиглер болгаш чаңчылдарны чедип алыр: чурттап турар республиказының болгаш найысылалының адын билир; кудумчу кежеринин, транспорту оюп эртеринин, кудумчуга чадаг

кижилерниң оруктарга чоруур чурумнарын, өрт болдурбазының чамдык дүрүмнерин сагып билир; чылдың янзы-бүрү үелеринде агаар-бойдустуң, онзагай демдектерин эскерип билир; чурттап турар черинде чанар болгаш кыштаар элээн каш куштарның аттарын билир; оларны ылгап шыдаар.

1—4 класстарга класстан дашкаар номчулга

Класстан дашкаар номчулга — уругларны чечен чогаалга хандыкшыдарының бир аргазы, литературлуг номчулганың чарылбас кезээ. Класстан дашкаар номчулганың кол сорулгалары өөреникчилерни уруглар чогаалы-биле таныштырбышаан, номга ынак болурунга кижизидер; уран чогаал дамчыштыр угаан-билииниң ниити деңнелин бедидер; эстетиктиг мөзү-бүдүжүн хевирлеп, ниити сайзыралын чедип алыры; сагыш-сеткил культуразын бүгү талалыг байыдары болур.

Класстан дашкаар номчулга өөреникчиниң назы-харын, амыдыралчы дуржулгазын шыңгыы барымдаалаар болганда, номчурунга сүмелеп турар номнар шын шилиттинген турар ужурлуг. Уругларның номчулгазын шын, системалыг, ажыктыг кылдыр чорударынга башкының медреселдиг шилилгези албан негеттинер. Кол черни улустуң аас чогаалы, тыва чечен чогаал, орус болгаш өске-даа хөй национал улустуң чогаалдары, даштыкы классика элээн турарын чугула деп сүмелеп турар.

Тыва улустуң аас чогаалының эң-не дээрe үлегерин эге класстарга өөредип тура, ук чогаалдарда улусчу чаңчыл-сагылгаларны уругларга билиндирип база уруглар боттары ону эскерип билиринге чаңчыктырар аргаларны ажыглаар. Программада айыткан кол-кол темалар, чогаалдың хевирлери, авторлар, чогаалдардан аңгыда, класстан дашкаар номчулгага кайы авторларны, кандыг номнарны, чогаалдарны сүмелээри башкыдан улуг хамааржыр. Ооң-биле чергелештир башкы уругларның кандыг чогаалдарга сонuurгалдыын, ук чогаалчының амгы үе-чадада, ниити литературада ээлеп турар туружун, ролюн барымдаалап көөрү база чугула.

Класстан дашкаар номчулга программаның база бир кол хевир, кол өзээ — ооң хөй янзылыг (вариантылыг) болуп турары. Ол чорук башкыга уругларның номчулгага хергелел-сонuurгалын болгаш бот-тускайлаң номчуп база сайгарып билиринге дузалаар.

**2-4 класстарга «Литературлуг номчулга» деп эртемнин
материал-техниктиг хандырылгазынын талазы –биле сумелер**

Ук эртемни өөредип турда, албан турар ужурлуг чүүлдер:

1. Чижек программа база авторлуг программаларже кирген чогаалдарнын сөзүглелдеринин экземплярлары четче санныг турар ужурлуг.

2. Эге школаның библиотеказынын фондузунга албан турар ужурлуг документиер болгаш номнар:

- «Төрээн чугаа» (стандартта - «Литературлуг номчулга») деп эртемге хамаарышкан нормативтиг документиер;

- Авторлуг программалар;

- Россия Федерациязының өөредилге болгаш эртем яамызының сүмелээн өөредилге номнары болгаш оларның даңзызы;

- Россия Федерациязының өөредилге болгаш эртем яамызының сүмелээн өөредилге номнарының комплектиери;

- «Төрээн чугаа» деп эртемни башкылаарда ажыглаар методиктиг сүмелер;

- өөреникчилер-биле ажылдап тургаш, ажыглаар янзы-бүрү карточкалар;

- дүзалал литература (справочниктер, словарьлар, энциклопедиялар дээш оон-даа өске).

Амгы үенин негелдези-биле турар ужурлуг чүүлдер:

- электроннуг номнар;

- өөредилге-техниктиг херекселдер;

- янзы-бүрү көргүзүг материалдары (электроннуг таблицалар);

«Төрээн чугаа» деп эртемнин кабинетинге турар ужурлуг чүүлдер:

• мультимедийлиг компьютер;

• мультимедиапроектор;

• сканер;

• лазерлиг принтер;

• видеоплеер, БУБ-плеер;

• телевизор;

• аудиоцентр;

• интерактивтиг самбыра.

ПРОГРАММАНЫН КОЛ КЕЗЭЭ

Ийиги класска «Литературлуг номчулга» деп эртемге албан ооредир чогаалдарнын данзызы

Улустун аас чогаалы. Тоолдар. "Дилги биле Ала-Сааскан", "Инек-Сокпа", "Хунажык анай", "Чаан биле Күске", "Ийи күске", "Бора-Шиижек".

Авторлуг тоолдар. С.А.Сарыг-оол "Байлан", К.-Э.К. Кудажи «Дилгижек», А.С. Шоюн "Селбер Койгунак".

Улустун аас чогаалынын биче жанрлары. Тывызыктар: тывызык деп чул? Тывары, баажызы, догааштырыы, адажыры. Көгүдүглер. Оюн үдээн чугаалар: «Матпаадыр». Уругларнын ырлары. Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар. "Инек бүүрээ", "Мечи. Сылдыс".

Өске чоннарнын аас чогаалы. Эң эки белек (узбек тоол). Үш угбашкы (татар тоол).

Тыва чогаалчыларнын уругларга чогаалдары:

С.А.Сарыг-оол "Ном", "Чаагай час", "Өөреникчээ", "Бистиң малывыс": «Анай», «Кулун», «Бызаа», "Бодаган", "Халбыңмай".

С.Б. Пюрбю "Час келди".

О.К. Саган-оол Анчынын чугаазы".

Б.Д. Хөвөңмей "Күскү хову".

Л.Б. Чадамба "Арыг-шевер", "Кым-дыр мен?", "Март сези".

С.С. Суруң-оол "Диин оглу", "Элик".

Ю.Ш. Кюнзегеш "Үзер хуна", "Койгунак".

К.-Э.К.Кудажы "Анайжыгаш", "Ногаан, көк болгаш кызыл карандаштар".

Е.Т. Танова «Кышкы ыржыгаш», "Хөөкүй хөкпештер ужуң мегелепкеним".

Э.Д.Кечил-оол «Чечектерим».

Ч.К.Кара-Күске "Арыг-силиг, чараш бижиир", "Анайларым".

Ч.Д. Ондар "Харжыгаш", "Чаа чылдың йөрээли".

К.И. Ондар "Үжүк дою", "Ойнап чору".

А.С. Шоюн "Тып көрүңерем, уруглар?".

Орус чогаалчыларнын уругларга чогаалдарынын очулгалары.

А.С. Пушкин «Кушчугаш».

И.А. Крылов "Куу, рак болгаш шортан".

М.М. Пришвин "Чараа-чечен", "Дилгинин чеми".

Л.П. Толстой "Адазы болгаш оолдары".

С.Я.Маршак "Календарьнын бирги арны", "Школачы билип алзын".

К.И.Чуковский.«Чунар херек»,«Ыылааш сээк» (үзүндү).

А.П.Гайдар "Тимур болгаш оон командазы" (үзүндү),

Н.Н. Носов "Былчак хавактыг Федя".

С.В. Михалков "Чаа чылда".

В.В.Бианки "Үш час", "Ыяштарнын байырлалы", "Сыйтылаа күске" (эгелер).

Г.А. Скребницкий "Күс", "Коданның аян-чоруу".

С. А.Баруздин "Берге бодалга".

Тыва эге школа оореникчизинин бодунун номчуур чогаалдарынын данзызы

Даңзыда кирген чогаалдарны сүме хевирлиг кириген болгаш башкы өөреникчинин бажыңга ада-иези-биле номчуур ужурулуг чогаалдарын боду шилип болур.

Даңзыда кирген чогаалдарны тывары эптиг болуру-биле кандыг номдан азы чынындан алганын айыткан.

Улустун аас чогаалы: Адыган ашак // Баазаңайнын тоолдары. - Кызыл, 1980. - Ар. 181-188.

Ийи дамырак: шор улустун тоолу; Кушкаш биле кыс:эскимос улустун тоолу // Ийи дамырак. - Кызыл, 2009. – Ар. 3-4, 24-25.

Ыт чүге ээрер болганыл? Кымыскаяк. Куштар чугаазы дыңнаар уруг // Тыва улустун мифтери болгаш тоолчургу чугаалары / А.Д. Арапчор чыып бижээн. - Кызыл, 2010. – Ар. 65, 81, 159.

Тыва улустун тывызыктары. / Дарыма О.К.-Ч. тургускан. - Кызыл, 1976. - 142 ар.

Дүрген-чугаалар. - Кызыл, 1994. - 64 ар.

Тандым турда тандаш-ла мен // Тыва кожамыктар:

Ю.Кюнзегеш тургускан. — Кызыл, 2005. - Ар. 23-36.

Бүдүн.Б.К. Тыва үлегер домактар болгаш чечен сөстөр. Пословицы и поговорки тувинского народа. — Кызыл, 2010. - 122 ар.

Чүлдүм Ч. — Кызыл, 1999. - 158 ар.

Тыва чогаалчыларның уругларга чогаалдары: Тока С.К. Тас-Баштыг // Улуг ужалже. - Кызыл, 2001. - Ар.166-170.

Сарыг-оол С.А. Кежээкей-хөөрүкпей // Чогаалдар чыындызы. - Кызыл, 1992. - Ар. 276-278.

Сарыг-оол С. А.. Бистиң малывыс. — Кызыл, 2002. —Ар. 32.

Хөвөңмей.Б. Чүү болганыл?: чечен чугаа // Кым улутул? - Кызыл, 1995. - Ар. 77.

Пюрбю С.Б. Чазыйлаан адыг, Аът четкен сыын // Шынаппайның чугаалары. -Кызыл, 2003. - Ар. 32-37, 46-49.

Кенин-ЛопсанМ.Б. Кырган-авам чугаалары // Чогаалдар чыындызы. - Кызыл, 1993. - Ар. 347-159.

Сувакпит О. О. Аңнар ызы // Чогаалдар чыындызы. —Кызыл, 1995. - Ар. 70.

Сувакпит О. О. Ачамның тывызы // Хуулгаазын кажыктарым. - Кызыл, 1990. — Ар. 23.

Кудажы К-Э. Шончалай. Чечен чугаадан үзүндү: Аалдарывыс кыштаа кедергей кадыр даглар аразында чүве.

...Оон бээр чээрби шаа чылдар ушчок ашкан, төөгү болган чүве-дир ийин. // Шончалай. - Кызыл, 2000. - 80 ар.

Кюнзегеш Ю.Ш. Сайзанаамның чаражын // Бодалдарым бодалдары. - Кызыл, 1997. - Ар. 58.

Эргеп М. Изиг маргылдаалыг кичээлдер // өдүгенде чайлаг. - Кызыл, 1994. - Ар. 84-86.

Молдурга С. Саат: уругларга баштак аян-биле бижээн шүлүк // Сүзүк. - Кызыл, 1994. - Ар. 113-117.

Кара-Сал В. Чадаг-терге // Сыдым дээги. - Кызыл, 1995. - Ар. 51.

Кара-Күске Ч. Хоорайывыс аттары // Кызылывыс. —Кызыл, 2006. — Ар. 4-5.

Хөвөңмей Ойдан-оол Найырал // Тыва уруглар чогаалы. - Кызыл, 1998. - Ар. 122.

Каң-оол Ондар Кижиг-Бүрүс канчап кижиг апарганыл?: тоол // Бижиттинмес ат. - Кызыл, 1995. — Ар. 20-28.

Танова Е. Космоста делгелге // Иениң салым-хуузу. —Кызыл, 1991.

Танова Е. Хөгжүмчүлөр. Чиир чүве бе, чуур чүве бе? //

Чайыннанган чашкы шаавыс. — Кызыл, 2000. - Ар. 24—25, 28-29.

Тоюң К. Оля биле эник // Шүлүктөр болгаш шүлүглелдер. - Кызыл, 2006. - Ар. 34.

Тюлюш Кызыл-оол Чалгаа биле кежээ // Тыва уруглар чогаалы. — Кызыл, 1998. - Ар. 105—106.

Шаңгыр-оол Суваң Чүреккир // Хүн-Херелден аалчылар. - Кызыл, 1992. - 82-84.

Таспай Саая Күзел. Куштар шуулганы // Адыг оглу. —Кызыл, 2002. - Ар. 10-12, 45-46.

Шоюн А. Күжүгенниң ужуралы. - Кызыл, 2009. — 16 ар.

Дарбаа Ю.К. Тыва дугайында 99 айтырыгга харылар.- Кызыл, 2010.- 200 ар.

Россияның болгаш өске чурттарның база орус классик чогаалчыларның тыва дылче очулдурган чогаалдары:

Толстой Л. Акула; Ибрай Алтынсарын. Өөреникчилерге // Б. Казырыкпай. Сеткилимниң челээштери. - Кызыл, 2008. - 99 ар.; Батурина Любовь. Нео космозаврлар чуртунда: уругларга амгы тоолдар болгаш ужуралдар. - Кызыл, 2002. —80 ар.

АЖЫГЛААН ЛИТЕРАТУРА

1. Тыва Республиканың ниити өөредилгезининг күрүне стандартының национал-девискээр кезээ. Национально-региональный компонент государственного стандарта общего образования Республики Тыва. — Кызыл: Тув. кн. изд-во, 2006. - С. 38-43.
2. Федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования / М-во образования и науки Рос. Федерации. — М.: Просвещение, 2010. — 31 с. — (Стандарты второго поколения).
3. Литературное чтение. Литературное чтение на родном языке // Примерная основная образовательная программа образовательного учреждения. Начальная школа / сост. Е.С. Савинов. - М.: Просвещение, 2010. - С. 55-60.
4. Черкезова М.В. Примерная программа курса «Литературное чтение» для школ с родным (нерусским) и русским (неродным) языком обучения (2—4 классы) // Примерная программа начального общего образования в 2-х частях. — М.: Просвещение, 2008.
5. 1—4 класстарга тыва дыл болгаш номчулга программазы / А.К. Ойдан-оол, Э.Д. Ондар тургускан. — Кызыл:ТывНУЧ, 2000.

ДОПЧУЗУ

1. Кирилде сос ----- 1-2 арын.
2. Тайылбыр бижик ----- 3-4 арын.
3. «Торээн чугаа» деп эртемни ооредиринин кол угланыышкыннары ----- 5-8 арын.
4. «Торээн чугаа» деп эртемнин ооредилге планында туружу ----- 9 арын.
5. Программанын кол кезээ.
2-ги класска «Торээн чугаа» деп эртемге албан ооредир чогаалдар ----- 10 арын.
6. Оореникчилернин кол билиглеринге болгаш чанчылдарынга негелделер -----11 арын.
7. Тыва эге школа оореникчизинин бодунун номчуур чогаалдырынын данзызы. -- 11-12арын.
8. 2-4 класстарга «Торээн чугаа» деп эртемнин материал-техниктиг хандырылгазынын
талазы-биле сумелер ----- 13 арын.
9. Ажыглаан литература ----- 14 арын.